

MULTIPLIKATSIYADA NUTQ ORQALI OBRAZ YARATISHNING ILMIY ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada multiplikatsion filmlarda nutqiy xarakter yaratish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Dublyaj san'ati, sahna nutqi texnikasi, tembr mosligi, tilning badiiy-estetik imkoniyatlari hamda texnologik omillar birgalikda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, obraz va ovoz uyg'unligi, nutqning individualizatsiyasi hamda milliy va global animatsiya maktablari tajribasi ilmiy asosda yoritiladi.

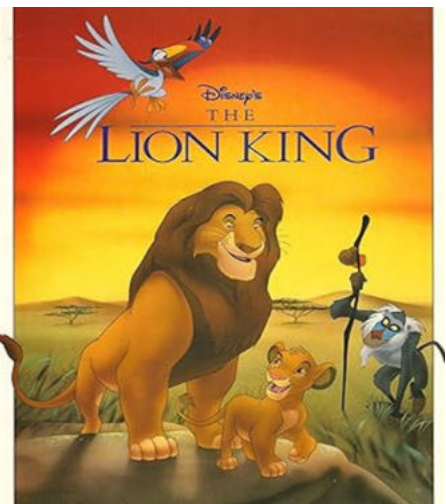
Kalit so'zlar: multiplikatsiya, sahna nutqi, nutqiy xarakter, dublyaj san'ati, tembral mosligi, obraz.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты создания речевого характера в анимационных фильмах. Анализируются техника сценической речи, особенности актёрского озвучивания, тембровое соответствие, художественно-эстетические возможности языка, а также технологические факторы. Особое внимание уделено взаимосвязи образа и голоса, индивидуализации речи и опыту национальных и мировых анимационных школ.

Ключевые слова: анимация, сценическая речь, речевой характер, актёр озвучивания, тембр, образ.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of creating speech characters in animated films. It analyzes stage speech techniques, the specifics of voice acting, timbre matching, the artistic and aesthetic potential of language, and technological factors. Particular attention is paid to the relationship between image and voice, the individualization of speech, and the experience of national and international animation schools.

Keywords: animation, stage speech, speech character, voice actor, timbre, image.

Multiplikatsion filmlar hozirgi kunda global kinoindustriyaning eng muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Ularga avval faqatgina bolalar auditoriyasiga mo'ljallangan san'at mahsuli sifatida qaralgan bo'lsa-da, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab kattalar uchun ham estetik, falsafiy va ijtimoiy mazmunli asarlar yaratila boshlandi. Masalan, "Amerikalik rejissyor, rassom, multiplikator Uolt Disney tomonidan suratga olingan "Oppog'oy va yetti gnom" (1937), "Pinokkio" (1940), "Dambo" (1941), "Bembi" (1942), "Zolushka" (1950), "Alisa mo'jizalar mamlakatida" (1951), "Xonim va daydi kuchuk" (1955), "Piter Pen" (1953), "101 dolmatin kuchuklari" (1961), "Changalzor kitobi" (1967) multfilmlari tomoshabinlar e'tirofiga sazovor bo'ldi" [1].

Multiplikatsiyadagi asosiy ifodaviy vositalardan biri – bu ovozdur. Chunki, animatsion obrazlar dramatik teatr qahramonlari kabi jonli aktyor mimikasi yoki tabiiy harakati bilan emas, balki vizual plastika va ovoz orqali jonlantiriladi. Shu sababli, dublyaj san'ati animatsion filmlarda obraz yaratuvchi bosh mezonlardan biri sifatida shakllangan.

Nutq va ovoz multiplikatsion filmda uch asosiy vazifani bajaradi:

✓ **Estetik** – obrazning ovoz orqali individualligini va stilizatsiyasini belgilash;

✓ **Fonetik** – ovozning temбри, intonatsiyasi, ritmi va diktsiyasi orqali qahramon xarakterini ifodalash;

✓ **Dramaturgik** – voqeani rivojlantirish, personajlararo munosabatlarni ochib berish va tomoshabin bilan hissiy aloqa o'rnatish.

So'nggi yillarda tadqiqotchilar dublyaj san'atini mustaqil san'at turi sifatida o'rganishni boshladilar. Jumladan F.X. Fayziyeva "Dublyaj san'ati asoslari" nomli o'quv qo'llanmasida shunday yozadi: "Dublyaj – fransuzcha (doublage) so'zidan olingan bo'lib, kinoasarni bir tildan ikkinchi kerakli tilga tarjima qilib, audio fonogramma tayyorlash demakdir" [2]. Shu nuqtayi nazardan, multiplikatsion filmlarda nutqiy xarakter yaratishning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish kinoshunoslik, san'atshunoslik, teatrshunoslik va lingvopoetika uchun dolzarb masalalardan biridir. Mazkur maqolada ovoz va nutqning estetik, fonetik hamda dramaturgik imkoniyatlari ilmiy tahlil qilinadi, shuningdek, multiplikatsiya san'atida dublyaj san'atining o'rnini va xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Multiplikatsion filmlarda xarakter yaratish jarayoni ko'p bosqichli va murakkab tizim bo'lib, unda nutq markaziy ahamiyat kasb etadi. Chunki ovoz personajning tashqi ko'rinishi va vizual plastikasini to'ldiribgina qolmay, balki uning psixologik individualligini, ijtimoiy-madaniy mansubligini, milliy identitetini (inglizcha – "identity"

o'ziga xoslik) ham belgilaydi. Qahramonning ovozi uning ichki dunyosi va tashqi harakati o'rtasidagi ko'pri bo'lib xizmat qiladi. Shu bois, multiplikatsiya san'atida ovozga nafaqat texnik jarayon, balki badiiy va dramaturgik vosita sifatida ham qaraladi.

Ovoz orqali personajning hissiy kechinmalari, temperamentiga xos belgilari, nutq sur'ati, intonatsiya ohanglari va leksik qatlamlari ochib beriladi. Masalan, qahramonning kulgili yoki salbiy xarakterini faqatgina vizual shakl orqali emas, balki nutqiy ohang va intonatsiya vositasida ham kuchaytirish mumkin. Bu jarayon tomoshabinda ishonchlilik, jonlilik va hissiy ta'sirchanlikni kuchaytiradi.

Diksiya, artikulyatsiya, nafas va ovoz ustida ishlash aktyor nutqiy mahoratining poydevorini tashkil etadi. Multiplikatsiya aktyori sahnadagi aktyor kabi jonli tana harakatidan, mimikadan va jismoniy plastikalardan to'liq foydalana olmaydi. Shu bois, uning asosiy vositasi – ovoz bo'lib, u obrazning nafaqat mazmunini, balki emotsional qatlamlarini ham ochib berishi lozim.

Toza diksiya va ravon artikulyatsiya qahramon nutqining eshutilish samaradorligini oshirib, tomoshabinda obrazning aniq va ishonarli qabul qilinishini ta'minlaydi. Chunki ovoz yozuvida eng kichik talaffuz xatosi ham personajning tabiiyligini buzishi mumkin. To'g'ri nafas va ovoz nazorati esa personaj nutqining davomiyligi va ifodaliligini oshirib, uning temperamentini, dramatik vazifasini va ichki dinamikasini yoritishga xizmat qiladi.

Bu jarayonda sahna nutqi maktabining tajribalari metodologik asos sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, K.Stanislavskiy va V.Meyerxoldning aktyorlik tizimlari, shuningdek, o'zbek sahna nutqi maktabining asoschilari professorlar – N.Aliyeva va L.Xo'jayeva tajribalari ovoz texnikasi, nutqning ifodaliligi hamda dramatik vazifaga mos ovoz tanlashda mustahkam metodologik poydevor yaratadi.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, aktyorning ovoz ustida ishlashi nafaqat fonetik aniqlikni, balki psixologik ta'sirchanlikni ham ta'minlaydi. Ovozning kuchi, balandligi, tembr o'zgarishlari qahramonning xarakterini ifodalashda jismoniy plastikaning o'rnini bosa oladi. Shunday qilib, sahna nutqi nazariyasining asosiy elementlari – diksiya, artikulyatsiya, nafas va ovoz nazorati multiplikatsiya aktyorligi uchun zaruriy shart bo'lib, u personaj obrazining jonliligi va badiiy ishonarliligini ta'minlaydi.

Dublyaj jarayonida tanlangan tembr, ohang va ritmik struktura qahramonning vizual obraziga uyg'unlashib, uni tomoshabin ongida yaxlit va tabiiy qabul qilinishiga yordam beradi. Masalan, multfilmda jasur, lekin hazilkash qahramonga yorqin, jarangdor va o'ynoqi tembr mos tushsa,

salbiy obraz uchun past, qo'pol, g'ayrioddiy intonatsiyali ovoz qo'llanadi. Shunday qilib, ovoz tembr xarakterga psixologik urg'u beradi va uning dramaturgik vazifasini kuchaytiradi.

Bunday ovoz va tashqi qiyofa uyg'unligi animatsion estetikada antropomorfizatsiya (yunoncha anthropos – "inson", morphe – "shakl, qiyofa") mexanizmining asosiy unsurlaridan biri sifatida qaraladi. Chunki hayvon, buyum yoki fantastik mavjudot obrazlari ovoz orqali insoniy his-tuyg'ular bilan boyitilib, tomoshabin bilan emotsional aloqa o'rnatadi. Bu jarayon tilshunoslikda "tovush obrazining semiotik vazifasi" sifatida talqin qilinadi.

Shuningdek, ovoz tanlashda nafaqat akustik xususiyatlar, balki milliy, ijtimoiy va psixologik stereotiplar ham hisobga olinadi. Masalan, Gollivud animatsiyasida kuchli qahramonlar ko'pincha qat'iy, ishonchli, baland ovoz bilan ifodalansa, yapon anime maktabida nozik tembr va melodik intonatsiyalar ichki dramaturgiyani kuchaytirish uchun keng qo'llaniladi. O'zbek animatsiyasida esa xalqona ohang, sheva unsurlari yoki maqollardan foydalanish qahramonga milliy kolorit beradi va tomoshabinga yanada yaqinlashtiradi.

Asar matnining mazmuni va til vositalarining obrazli qo'llanilishi xarakter psixologiyasini ochishda alohida ahamiyat kasb etadi. Multiplikatsion filmlarda har bir so'z, intonatsiya va pauza personajning ichki dunyosi va hissiy holatini aks ettiruvchi badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois, asar matni semantik jihatdan mazmunan boy, stilistik jihatdan esa estetik aniqlashtirilgan bo'lishi zarur.

Intonatsion urg'ular obrazning hissiy ranglarini belgilaydi. Metaforik ifodalar qahramonning dunyoqarashi va tafakkurini ochib beradi, uning madaniy yoki ijtimoiy kontekstini ta'kidlaydi. So'z o'yinlari esa yumoristik va satirik obrazlar yaratishda samarali vosita bo'lib, tomoshabin bilan bevosita emotsional aloqani mustahkamlaydi.

Shu tariqa semantik qatlam obraz ruhiyatini chuqurlashtiradi, uning ichki motivatsiyasini anglash imkonini beradi. Stilistik qatlam esa qahramonning janrga mansubligini va estetik yo'nalishini belgilaydi: masalan, epik asarlarda balandparvoz nutq, komediyalarda esa xalqona va sodda ifoda ustuvor bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, til vositalarining semantik va stilistik imkoniyatlarini puxta qo'llash animatsiyada "jonli nutq illuziyasi"ni yaratadi. Bu esa, obrazni faqat vizual emas, balki nutqiy-estetik hodisa sifatida ham tomoshabin ongida mustahkamlashga xizmat qiladi.

Dublyaj san'ati – multiplikatsiyaning alohida va murakkab yo'nalishi sifatida nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki ijodiy mahoratni ham talab

qiladi. Bu jarayonda aktyor sahna yoki kino san'atidagi kabi jismoniy plastika va mimikadan foydalana olmaydi, uning yagona vositasi – ovozdir. Shunday ekan, aktyor ovoznining tembr, intonatsiya, ritm va sur'at imkoniyatlarini maksimal darajada ishga solishi zarur.

Aktyor birgina ovoz yordamida turli yosh, jins, temperament va milliylikka xos nutqiy belgilarni yaratishi mumkin. Masalan, yosh bola xarakteri uchun baland, tez va beg'uborlik intonatsiyasi tabiiy bo'lsa, keksalik obrazida pastroq, sekinroq va vazmin ovoz qo'llanadi. Qahramonning shaxsiyati va ruhiy holati intonatsion diapazon orqali ochiladi: qo'rqqoq personaj titroq ohangda, jasur qahramon esa qat'iy va barqaror tovushda gavdalanadi.

Bunda aktyorning psixologik empatiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki u personaj ruhiyatiga kirib borishi va o'z ovozida uni qayta ifodalay olishi kerak. Shu jihatdan, dublyaj san'ati ko'plab olimlar va amaliyotchilar tomonidan "ko'rinmas aktyorlik san'ati" sifatida talqin qilinadi. Bu ta'rif aktyorning ovoz orqali obrazni tomoshabinga yetkazishdagi ijodiy mas'uliyatini ifodalaydi.

Ovoz yozib olish jarayonida fon shovqinlari, akustik rezonanslar va ovoznining uchuvchanlik xususiyatlari hisobga olinadi. Zamonaviy studiyalarda turli xil mikrofonlar personajning xarakteriga mos ovoz tembrini olish uchun maxsus qo'llanadi.

Qayta ishlash (montaj, filtrlash, reverberatsiya, effektlar qo'shish) orqali ovoznining tembr va dinamika diapazoni boyitilib, personajning dramatik vazifasiga moslashtiriladi. Masalan, robot yoki fantastik mavjudot obrazi uchun ovozga metallik effekt berilsa, yumoristik obrazlarda esa baland ohangli, tezkor ritmik montajdan foydalaniladi.

Sinxronlashtirish multiplikatsiyada eng nozik jarayonlardan biridir. Personaj lab harakatlari va nutq ritmining uyg'unligi tomoshabinning obrazni tabiiy qabul qilishi uchun zarur. Sinxronlikdagi eng kichik tafavut ham obrazning ishonchligini pasaytiradi.

Bitta aktyorning turli xil janrdagi multfilm qahramonlariga ovoz berishida turli intonatsion va leksik variantlardan foydalanishi uning ijodiy diapazonini kengaytiradi va dublyaj san'atining murakkab san'at turi ekanini namoyon etadi. Bunday usul aktyordan nafaqat texnik ko'nikma, balki ijodiy tasavvur va psixologik moslashuvchanlikni talab qiladi. Chunki har bir personaj ovoz orqali o'ziga xos ruhiy tuzilma, milliy kolorit va dramaturgik vazifaga ega bo'ladi.

Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, individualizatsiya jarayoni "nutqiy xarakter yaratish" deb ataladi. Bu usul personajlarni ovoz orqali differensiallashtirishning lingvistik, fonetik va semantik asoslarini belgilab beradi. Ayniqsa, ko'p

personajli multfilmlarda individualizatsiya tamoyili tomoshabin ongida chalkashliklarning oldini olib, har bir qahramonning o'ziga xosligini saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Gollivud va Yaponiya animatsiya maktablarida dublyaj san'ati professional sanoat darajasida shakllangan bo'lib, ular jahon animatsiyasi rivojida turlicha estetik va metodologik yondashuvlarni ifodalaydi. Gollivud animatsiyasida, xususan, "Shrek", "Don Kixot", "Qirol sher" kabi mashhur filmlarda ovoz aktyorlarini tanlash jarayonida faqat fonetik imkoniyatlarga emas, balki aktyorning psixologik talqini, dramatik imkoniyatlari va improvizatsiya qobiliyati ham inobatga olinadi. Natijada, personajning ovozi aktyorning shaxsiy xarizmasi va ijro uslubi bilan uyg'unlashib, ko'pincha uning individual ovoz tembriga asoslangan holda global darajada taniladigan obrazlar yaratiladi.

Yaponiya animatsiyasida esa seyu (voice actors) san'ati mustaqil ijodiy sohaga aylangan bo'lib, dublyaj aktyorlari nafaqat film yoki serial muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy faktor, balki mashhurligi, ovoz diapazoni va ijro uslubi bilan ham muhim ijtimoiy-madaniy fenomen hisoblanadi. Anime sanoatida dublyaj aktyorlarning ovoz talqini obrazning psixologik qatlamini shakllantirishda birlamchi vosita sifatida qaraladi. Ularning ovozi ko'pincha personajning vizual dizayni va dramatik vazifasi bilan uyg'unlikda yaratiladi, shu bois, Yaponiya animatsiyasida ovoz ijrosi mustaqil estetik maktab darajasida shakllangan.

O'zbek animatsiyasi "qo'g'irchoq filmlar ko'rili-shidan boshlanishi, o'zbek xalqining milliy xususiyati, yuqorida qayd etib o'tilgan, qadimiy xalq san'ati bo'lmish qo'g'irchoqbozlik tarixiy an'alariga egaligi bilan bog'liqdir" [3]. Personaj nutqining shakllanishi xalqona ohang, folklor elementlari va milliy nutqiy uslub asosida amalga oshiriladi. "Shaharlik qurbaqalar" (rej. A.Akbarxo'jayev), "Yoqimli yomg'ir yog'adi" (rej. N.To'laxo'jayev), "Zumrad va Qimmat" (rej. D.Salimov) kabi multfilmlarda qahramonlar ovozida o'zbek tiliga xos ritmik urg'ular, qo'shiq va ertak ohanglari, xalq maqollari va latifa elementlari keng qo'llaniladi. Natijada, personaj nutqi tomoshabin ongida milliy mentalitet va xalqona estetikani aks ettiruvchi o'ziga xos ramz sifatida namoyon bo'ladi.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi, xususan, ovoz yozib olish, qayta ishlash va sinxron-

lashtirish jarayonlarining takomillashuvi esa o'zbek animatsiyasida dublyaj san'ati sifatining oshirishiga xizmat qilmoqda. Bu esa, nafaqat milliy obrazlarning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiradi, balki o'zbek animatsiyasining xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini kuchaytirish uchun ham zamin yaratadi. Shu tariqa, milliy nutqiy uslub va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligi o'zbek animatsiyasining o'ziga xosligini saqlagan holda global animatsiya sanoatida munosib o'rin egallashiga imkon beradi.

Xulosa va takliflar. Multiplikatsion filmlarda nutqiy xarakter yaratish jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, unda nazariya va amaliyot bir-birini to'ldiradi. Dublyaj san'ati, sahna nutqi texnikasi va madaniy kontekst uyg'unlashganda animatsion obrazning jonliligi va ishonarliligi oshadi. Nutq obrazning psixologik individualligini belgilash bilan birga, uning dramaturgik funksiyasini ham mustahkamlaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, multiplikatsion filmlarda nutq quyidagi vazifalarni bajaradi:

- ✓ **estetik** – ovoz orqali personajning badiiy uslubini belgilash;
- ✓ **fonetik** – tembr, diksiya va intonatsiya orqali qahramonning ruhiy holatini ifodalash;
- ✓ **dramaturgik** – syujetni rivojlantirish va tomoshabin bilan hissiy aloqa o'rnatish;
- ✓ **madaniy** – milliy til, folklor elementlari va xalqona ohanglar orqali obrazning mahalliy koloritini kuchaytirish.

Xalqaro tajriba (Gollivud va Yaponiya animatsiyasi) shuni ko'rsatadiki, dublyajni professional sanoat darajasida rivojlantirish filmning muvaffaqiyati va tomoshabin ongida qahramonlarning unutilmas bo'lishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o'zbek animatsiyasida milliy nutqiy uslub, maqol va iboralar, folklor ohanglari obrazlarni milliy koloritda jonlantirishda alohida o'rin tutadi.

Takliflar:

1. Milliy multfilmlarda qahramonlar nutqida shevalar, maqollar va xalqona ifodalardan samarali foydalanish orqali obrazlarni yanada milliyalashtirish.

2. Ovoz yozish va qayta ishlashda zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanish, shuningdek, xorijiy tajribalarni amaliyotga joriy etish.

3. Dublyaj san'ati bo'yicha ilmiy tadqiqotlar va qo'llanmalarni ko'paytirish, ularni teatrshunoslik va kino san'ati dasturlariga integratsiya qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduxalilov A. Multiplikatsiya asoslari. – Toshkent: Innovatsion ziyo, 2020. – 140 b.
2. Fayziyeva F. Dublyaj san'ati asoslari. – Toshkent: Turon-iqbol, 2018. – 105 b.
3. Melqo'ziyev I., Xidirova K. Multimediya loyihalalash. – Toshkent: 2017. – 210 b.
4. Akbarov H. Kino san'ati tarixi. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2005. – 300 b.
5. Rasulov A. Sahna nutqi. – Toshkent: Musiqa, 2009. – 150 b.